

הרב ד"ר יהודה קופרמן

כיצד נביא את תלמידינו לאהבת תורה?

במשך כארבעים שנה זכיתי לכתוב דברים בפשוטו של מקרא מתוך מגמה לתת לפשט את מעמדו הנכון בקדושת לימוד תורה, ובימים אלה אני עסוק בהכנת כל כתבי בנושא זה בספר אחד, אשר בשם "פשוטו של מקרא ופרשנות המקרא" ייקרא, אי"ה. פירושי על "המשך חכמה" ופירושי לספורנו נועדו לפתוח שני חיבורים אלה לפני קהל לומדי תורה. מימי לא כתבתי מאמר בענייני חינוך! והנה פנה אלי ידידי הרב דב שחור, אשר יחדיו המתקנו סוד בבית ישיבת חברון שבשכונת גאולה נהלך ברגש, ובקשה בפיו - להתייחס לנושא זה, המעסיק את טובי המחנכים שבינינו. אחרי התלבטות מסוימת, נעניתי לבקשתו, מתוך מחשבה שמא נסיוני כמורה-מחנך זה כחמשים שנה יהיה לתועלת לאלה העוסקים במלאכה. מראש אני חייב לומר שאולי לא כל מה שאכתוב יהיה ערב לאוזן של השומע, אבל נאמנים עלי דברי הראב"ד¹: אמר אברהם: איני נמנע מלכתוב את דעתי... ובחיי ראשי כל מבין די לו בזה (עכ"ל).

תחילת דברי במקרו של חינוך בכלל, וממנו אל המיקרו של אהבת תורה. מצות חינוך, כמצוה דאורייתא במסגרת תרי"ג - איננה! והדבר אומר דרשני². עד דאתא שלמה המלך בחכמתו, כי רבה היא, ואסמכה אקרא של "חנוך לנער על פי דרכו"³. אם כן, למדנו משלמה שמצות חינוך היא לתת דרך (ובמושגים שלנו הכוונה בודאי לדרך בחיי תורה). מעניין שגם לשיטת המשך חכמה - ספר היראים², הכתוב מדגיש "ושמרו דרך ה'" כאשר אח"כ מפרט "לעשות צדקה"⁴ ומשפטי⁵. חשוב ביותר להדגיש את ההבדל בין מצות חינוך לבין תלמוד תורה⁶, כי בהרבה מקומות - ובפרט בחלק

1. הלכות גניבה פ"ט, ה"ח.
2. עיין משך חכמה, בעקבות היראים, לבראשית י"ח, יט ד"ה כי ידעתיו וכי הרואה בפסוק זה מקור למצות חינוך.
3. משלי כ"ב, ו. מן הראוי ומן הרצוי להדגיש ששונה מצות חינוך ממצות תלמוד תורה, למרות הקשר שבניהם - ועל זה להלן. יצוין אגב, שבין היתר מתבטא הדבר בכך שלפי המשך חכמה הני"ל יש מצות חינוך בבנות ולא רק בבנים ("את בניו ואת בנותיו"), לעומת "ולידתם אותם את בניכם" - ולא בנותיכם. כידוע, העיר הגאון רשי"ר הירש ז"ל שחז"ל לא דרשו "ושננתם לבניך" - ולא לבנותיך. משמע אפוא, שכל מה שכלול במצות "ושננתם לבניך" חל גם על בנותיך, ואכמ"ל בזה.
4. דהיינו לפנים משורת הדין.
5. דהיינו דין. זאת לעומת הסדר "משפט וצדקה" בנביאים ובכתובים, ואכמ"ל.
6. מעניינת ביותר הגדרתו של הרמב"ם (מ"ע י"א: "הציווי שנצטוינו ללמד חכמת התורה וללמדה" (כלומר "ללמד" קודם ל"למוד"!) וכדי שלא יהיה ספק בלבנו אודות החשיבות של "ללמד" ממשך הרמב"ם וכותב) - "יזהו הנקרא: תלמוד תורה".

מן הישיבות הקטנות (אותן הישיבות לבני 13-16 שם לומדים רק לימודי קודש) מצינו הדגש אדיר על תלמוד תורה, ורק דגש קל (לכל היותר) על מצות חינוך, והתוצאות לא בוששו לבוא.⁷

אם כן, אנו המורים/ות ללימודי קודש מצווים בראש ובראשונה **לתת דרך** בחיי תורה. ולהלן נראה כי תלמוד תורה יכול להיות חלק חשוב ביותר בתהליך הזה. אבל בשום פנים ואופן אין מקום להתייחס לתלמוד תורה - הלא הוא המיקרו - בלי להתייחס למסגרת שהוא נתון בה - הלא היא המקרו - דהיינו מצות חינוך. מן הראוי לציין כי גם בלועזית מצינו אותה קונספציה של חינוך=**לתת דרך**. הרי המילה EDUCATION באנגלית נגזרת מן הלטינית DUCO-DUCARE, שפירושו - להוביל. גם הגויים וגם החילוניים אצלנו מסכימים שחינוך הוא להוביל בדרך מסוימת. את הדרך מכנים בשמות שונים, כאשר הסיומת היא "איזם", כגון: קומוניזם, סוציאליזם, קפיטליזם, ציוניזם ועוד. הצד השווה שבהם שהם משתדלים להוביל את התלמיד בדרך חיים מסוימת. הוא הדין והיא המידה (להבדיל) אצלנו, כאשר ה"איזם" שלנו הוא "תורה איזם"! הדרך שאנו מובילים את תלמידינו היא דרך התורה והיראה, כלומר חיי תורה.

כיצד מגיעים לידי חיי תורה, כאשר תלמוד תורה הוא חלק חשוב ממנו? אנו מאמינים שאם תלמידינו יאהבו **חיי תורה**, כי אז תהיה גישה טובה **ללימוד תורה**, כאשר התלמיד יבין את מקומו המרכזי של תלמוד תורה במסגרת חיי תורה האהובים עליו. נמנה כאן יסודות איתנים, שלפי עניות דעתנו כל אחד ואחד מהם הוא ילעיכובאי, תנאי מוקדם לחינוך לחיי תורה.

1. הצנטראליות של תורה בחיינו

התורה אינה סובלת צרה בביתה. נדגים מבית ספר על-תיכוני בירושלים הקולט בנות מחו"ל בתכנית חד-שנתית, כאשר הסיסמה שלו היא: "לחנך את התלמידות לאהבת תורה ולאהבת מדינת ישראל". אם מדינת ישראל (ואפילו ארץ ישראל) מופיעה כשוות ערך (איקוילנטית) לתורה, כבר הפסדנו את המערכה לפני שהתלמידות הגיעו ללמוד. מה דעתנו על ישיבה (לבנים) אשר תפרסם שמטרתה היא: "לחנך את התלמידים לאהבת תורה ולאהבת מצות תפילין"?! המרכז של כל עבודתנו הוא חיי תורה כדרך של עבודת ה'. כל שאר הדברים הם פונקציה של היסוד הזה.⁸

7. אני מתייחס בדברי גם למסגרות של החינוך החרדי, וגם למסגרות של החינוך הדתי. ידוע כי חלק לא מבוטל ממורי הקודש בחינוך ממ"ד שולחים את בניהם ואת בנותיהם להתחנך (ולא רק ללמוד!) במסגרת ההיא - ועל זה להלן.

8. שמות מ', יח.

2. השאיפה לגדלות

בפסוק הסיכום על הקמת המשכן אנו קוראים⁸ "ויקם משה את המשכן ויתן את אדניו וישם את קרשיו ויתן את בריחיו ויקם את עמודיו". הפירוש המקובל בפסוק הוא על משקל כלל ואח"כ פרט. כלומר, משה הקים את המשכן, בזה שתחילה שם את האדנים, אח"כ את הקרשים וכו'. אבל לא כך מבאר רבינו עובדיה ספורנו, וזה לשונו ד"ה ויקם משה את המשכן: "עשר היריעות מעשה חושב שנקראו "משכן" הוקמו קודם הקמת הקרשים - אם בידי אדם מחזיקים בו, ואם על דרך נס כדבריהם ז"ל... (עכ"ל). והעניין תמוה - לשם מה לסמוך על הנס, לשם מה לבנות מלמעלה כאשר הדרך הנורמאלית (בלי נס) היא להתחיל ביסודות ולעלות ולעלות עד לטפחות! אלא כאן לימדונו רבותינו שבבניית משכן מתחילים למעלה אשר שם עיקר הקדושה. בלשון שלנו, כאשר באים לחנך בן לחיי תורה, קודם כל יש להראות לו את המקסימום שאפשר לשאוף אליו⁹.

ידועה המחלוקת¹⁰ בין רבי שמעון בן יוחאי¹¹ ובין רבי ישמעאל¹². הגמרא אמנם קבעה¹³: ש"הרבה עשו כרשב"י - ולא עלתה בידם". ואמנם הסיבה מדוע לא עלתה בידם היא ש"הרבה עשו". אבל זוהי בוודאי הדרך ליחידים - ומדוע שוללים אנו מתלמידיו את עצם הידיעה ואח"כ השאיפה למקסימום של רשב"י?¹⁴

בחוברת על משנתו של החינוך הממ"ד¹⁵, אין זכר - ולו במילה אחת - ממשנתו החינוכית של רבי שמעון בן יוחאי¹⁶. הרי אין מדובר כאן על בית ספר מסוים,

9. בידינו היטב שאלף נכנסים ואחד מגיע אל המקסימום. אולם כמו שהורים חילוניים רוצים שהבן יגיע למקסימום (פרופסור, ראש מחלקה, ראש מפלגה וכדו'), כך אנו בני תורה חייבים להראות לבן את המקסימום שאפשר לשאוף אליו במסגרת חיי תורה - מעין "החפץ חיים" וכדו'.

10. ברכות לה, ע"ב.

11. "בזמן שעושים רצונו של מקום מלאכתם נעשית על ידי אחרים" (לא פרויט!).

12. "הנהגה בהם מנהג דרך ארץ". זאת במקביל למשנה במסכת אבות (פרק ב' משנה ב) "יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ". ומן הראוי ומן הרצוי לציין כאן שהזיהוי של "תורה עם דרך ארץ" עם הגאון ר' שמשון רפאל הירש לוקה בשניים: (א) המקור הוא בחז"ל כאלפיים שנה לפני רש"י! (ב) אין הכוונה להשכלה אקדמית דווקא, אלא למקור פרנסה - גם החקלאי וגם הסנדלר עוסקים ב"דרך ארץ".

13. הקורא המשכיל יסלח לי על השימוש בטעות דקדוקית, אשר מרוב שכיחותה אי אפשר כבר לעקרה, ושבתא, כיון דעל - על. הרי המילה "גמרא" היא לשון זכר ולא נקיבה, ופירושה "תלמוד".

14. ובמקביל בחינוך הבת, לתת לה שאיפה להינשא לבן תורה אשר כל כולו קודש ללימוד תורה, וחיי תורה המיוחדים המתלווים לאותו לימוד תורה. אנו במכללה זכינו לחנך (= לתת דרך בחיי תורה) עשרות רבות של בנות, אשר בעליהן נמנים בין גדולי ראשי הישיבה בארץ, וגם אלה הנשואות לבעלים אשר זה שלושים שנה לא משו מאהלה של תורה - אשרי עין ראתה זאת! ביניהן גם אלה אשר באו אלינו אחרי שרות בצבא הגנה לישראל, ונתקבלו ללימודים במכללה כאשר היה ברור לנו שהכירו בטעותן הקשה של שרות בצה"ל. כבר בזמן פנייתן למכללה הבהירו שבנותיהן לא ישרתו בצה"ל, אלא "ישרתו" את עם ישראל בדרך התורה והיראה, בהקמת בתים של תורה לתפארת - ואמנם כך עשו.

15. "קוים מנחים למדיניות החינוך הממלכתי דתי". ועל מייסמן זה ידובר עוד להלן.

16. פרט, אולי, לחגיגות ל"ג בעומר!

שבוודאי רשאי לומר שהוא מייצג את שיטת "תורה עם דרך ארץ". גם אין מדובר על רשת בתי ספר (כגון אמיי"ת) שגם היא יכולה להקדיש את כוחותיה ומשאביה לאסכולה אחת בלבד, שהרבה עשו כמוה ועלתה בידם, ובעקבותיה הם מבקשים ללכת. לפנינו מערכת ממלכתית רחבה, המקיפה כעשרים אחוזים מכלל ילדי ישראל בארץ ישראל, כלומר רבבות רבבות בניים ובנות, כאשר אין זכר כלשהוא לאפשרות שהבחור יוכל להיות גדול בישראל, ושהבת תוכל להיות אשתו הנאמנה של גדול בישראל, אותו גדול שיעיד נאמנה (החל ברבי עקיבא וכלה בגאון רבי איסר זלמן מלצר ז"ל): "שלי ושלכם שלה היא".

וממסכת ברכות למסכת קידושין פב, ע"א שם אנו נתקלים באותה תופעה, כאשר במשנה רבי מאיר אומר: "לעולם ילמד אדם את בנו אומנות קלה ונקיה" וכו'¹⁷, ואילו קרוב לסוף אותה משנה אומר רבי נהוראי: "מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה" וכו'¹⁸. וידועה קושיית מרן רי"ז הלוי, שרבי מאיר הוא רבי נהוראי (עירובין יג) ותשובתו על פי שיטת בריסק ("שני דינים") שיש דין הכלל (ר' מאיר=ר' ישמעאל), ודין הפרט שיכול לשאוף למקסימום בתורה (ר' נהוראי=רשב"י). ולולא דמיסתפינא הייתי אומר שכך פסק הרמב"ם, כאשר בהלכות תלמוד תורה פרק ג הלכה יו"ד פסק כרבי ישמעאל¹⁹, ואילו בהלכות שמיטה ויובל י"ג, יג פסק כרשב"י²⁰, כאמור, הפסק בשמיטה ויובל הוא לזה "אשר נדבה לבו". אבל במשנת חמ"ד לא מצאנו כל התייחסות לאופציה זאת. אין פלא אפוא, שמורים בני תורה המלמדים במסגרת חמ"ד, מעדיפים לשלוח את בניהם ובנותיהם לאותה מסגרת הפותחת לפנייהם את האופציה לשאוף לגדלות בתורה²¹.

אולם במערכת של החינוך החרדי אנו נתקלים בבעיה ההפוכה. למרות דברי חז"ל שהרבה עשו כרבי שמעון בן יוחאי ולא עלתה בידם, שם שוללים מכל וכל את שיטת רבי ישמעאל ומכוונים את המערכת כולה של בניס אל רשב"י²². החינוך החרדי

17. היא בערך שיטת רבי ישמעאל.

18. בערך שיטת רשב"י.

19. "כל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה"... אמרו חכמים כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטילה וגוררת עון.

20. ולא שבת לוי בלבד, אלא כל איש ואיש בכל באי עולם (כולל חינוך ממ"ד - י.ק.) אשר נדבה רוחו אותו (אין זה חובה אלא רשות שהיא זכות - י.ק.) והבינו מדוע להיבדל (למרות "אל תפרוש מן הצבור" - י.ק.) לעמוד לפני ה'... ופרק מעל צוארו עול החשבונות הרבים אשר ביקשו בני אדם (מס הכנסה ושרות צבאי - על פי הלכה יב הקודמת - י.ק.) - הרי זה נתקדש קודש קודשים וכו'.

21. זכורני דיאלוג ביני ובין אחד מראשי החינוך הדתי, כאשר הלה טוען נגדי ואמר: מי שעובד בחינוך ממ"ד צריך לשלוח את ילדיו להתחנך בחינוך ממ"ד. ואני השיבתי לו ואמרתי: לפי זה מי שעובד במסגרת החינוך המיוחד צריך לשלוח...!

22. בשיחה לפני כעשרים שנה עם הגאון רבי יחזקאל אברמסקי ז"ל, העיר לי הגאון (תרגום מילולי מן האודיש): צריכים לדעת שלא כל אחד יכול להיות "לומד" (יאה לערנער). אבקש להעיר שגם ההתפתחות המיוחדת בשנים האחרונות של "המרכז החרדי להכשרה מקצועית" אינו סותר את דברי, באשר שם הפנייה היא לאלה אשר היו בעולמה של תורה עד לגיל מבוגר. הבעיה שעוד מתעלמים ממנה היא שלא כל אחד מגיע לדרגה הזאת של נשוי +, אשר למד בישיבה קטנה, אחי"כ בישיבה גבוהה, ואחי"כ בכולל עד גיל שלושים מקרוב. השבב"נקים ברחוב בן יהודה - כי רבים המה מעידים שהגאון רבי יחזקאל אברמסקי צדק. הם נפלו בדרך, כאשר אצל חלק גדול מהם זה לא

אחראי, אם כן, על דור השבבנקיים, בעוד החינוך הממ"ד אחראי על דור הכיפות הזרוקות. החינוך הממ"ד אינו מוכן לקבל כמורה אשה אשר בניה לומדים בחינוך החרדי, והחינוך החרדי אינו מוכן להחזיק כמורה בבית יעקב, אשה אשר בנה לומד בישיבה תיכונית. אלו ואלו לא השכילו להבין שהם מערכות חינוך בקנה מידה ארצי, כאשר יש מקום בעם ישראל גם לרשב"י וגם לרי' ישמעאל, גם לרי' מאיר וגם לרי' נהוראי, גם לרמב"ם של הלי' תלמוד תורה וגם לרמב"ם של שמיטה ויובל.

ובסיכום פרק זה: צריך להראות לתלמידים את יריעות המשכן עוד בתחילת דרכם - כאידיאל אם כי לא כחובה. וכך כותב רבינו עובדיה ספורנו (במדבר ח', ב ד"ה יאירו שבעת הנרות): "כל השבעה יאירו וישפיעו אור עליון לישראל, שיוורו היות אור הימנים ואור השמאלים מכוון ופונה אל אור הקנה האמצעי שהוא עיקר המנורה, ושכן ראוי שכוונת המימינים העוסקים בחיי עולם, והמשמאלים העוסקים בחיי שעה, העוזרים למימינים - כאמרם: 'אלמלי עלייא לא מתקיימי איתכליא' (חולין צב, ע"א) - תהיה להפיק רצון האל יתברך, באופן שיושג מכווננו בין כולם וירוממו את שמו יחדיו כמו שקיבלו עליהם, כאשר העיד באמרו יויענו כל העם יחדיו ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה' (שמות י"ט, ח), כלומר, בין כולנו נשלים כוונתו". ה"קנה האמצעי" הוא עבודת ה', דהיינו חיי תורה.

3. הדיפרנציה בגדלות

בפרק הקודם העמדנו את רשב"י מול ר' ישמעאל. אולם זוהי רק זווית אחת בפנוראמה של חינוך תורני, הלא היא הזווית על תלמוד תורה. ואנו, הרי, בחינוך קא עסקינן, ולכן אנו שבים אל שלמה המלך - "חנוך לנער על פי דרכו". לא יעל פי הדרך" (כמקובל היום בשתי מערכות החינוך הני"ל) אלא על פי הדרך המתאימה לו - כי לכל אחד יש הדרך שלו, אשר באותה דרך יש מקסימום ומינימום. ובעקבות החכם מכל אדם באו חז"ל ולימדונו (ברכות נח, ע"א): "ת"ר, הרואה אוכלוסי ישראל אומר 'ברוך חכם הרזים', שאין דעתם דומה זה לזה ואין פרצופיהם דומים זה לזה". במונח-מושג "דעתם" אין הכוונה להשקפותיהם²³, וגם לא למונח-מושג אצל הרמב"ם היה קורה, אילו בגיל תיכון היה כבר מתכוון ליעודו במסגרת "תורה עם דרך ארץ", וחבל על דאבדין מדרך התורה.

23. והשתא דאתינא להכי והזכרנו את המילה "השקפה", נוהג אני להעיר בדרך הצחות שאין מלמדים אצלנו "השקפה" (בדרך כלל המילה מוטעמת מלעיל) עקב דברי רש"י בפירושו לתורה (בראשית י"ח, טז): "כל השקפה שבמקרא היא לרעה (!) חוץ מיהשקיפה ממעון קדשך". ובדרך רצינית וכנה אני טוען שאצלנו אין **מלמדים** השקפה - אנו מלמדים תורה ועל ידי כך **בוזים** השקפה. ומה שכתוב כאן על "השקפה" שבחינוך החרדי כוחה יפה לגבי לימוד "אמונה" בחינוך החרדלי. אלה ואלה ייטיבו לעשות אם ילמדו תורה בעומק וברוחב, בקדושה ובטהרה, ועל ידי כך יבנו השקפת עולם של תורה בנויה על יסודות אמונה איתנים. אבל "סוף דבר הכל נשמע" - אם לימוד זה של "השקפה" - אמונה" מביא לידי חיי תורה ועבודת השם, הרי מוטב, "ויישר כוחכם" אומר לכל אלה העוסקים בזה. אולם יש לדעת שאין בין לימוד זה ובין לימוד תנ"ך ברמה של הכשרת מורים ולא כלום. לכן אנו מסתייגים הסתייגות מחלטת מן ההכרה במכללה לחינוך עבור לימודים אלה ב"מדורות"

בהלכות דעות²⁴, אלא למבנה הפסיכולוגי-רגשי של היחיד, בו שונה כל אחד ואחד מחבירו. השכיל לבאר מאמר זה של חז"ל, הגאון הנצי"ב מוולוז'ין, על ידי ביאור מאמר אחר של חז"ל, וזה לשונו²⁵:

"ותנן באבות פרק ב' (משנה א, וכן נדרים כב, ע"א ומסכת תמיד כה, ע"א): רבי אומר, איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם? כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם. ופירוש המפרשים דחוק. ונראה משמעות 'איזו היא דרך ישרה שיבור' כמו שביאר המפרש במסכת תמיד דף כח: איזו דרך אחת מהדרכים הישרים שיבור לו האדם. והפירוש כמו שכתוב (קהלת י"א, ט) 'יהלך בדרכי לבך', שאין דרך כל האדם שווה בהליכות דרך ה'. והאדם שבא לבור לו דרך ה', איזהו יבור לו לעצמו? יכל שהיא תפארת לעושיה, לעושי הדרך, לאפוקי מה שהוא עבירה אלא שהוא רוצה לעשות לשם שמים - הרי אין זה תפארת לעושיה²⁶. 'ותפארת מן האדם' - האדם שבא לבור לו²⁷, היינו לפי טיב אותו אדם, איך שהוא יותר מוכשר - (א) לתורה (ב) או לעבודה (ג) או לגמילות חסדים, כך יבור לו זה הדרך". עד כאן לשונו של ראש שיבת ולוז'ין, הרבי של חלק ניכר מגדולי התורה בתחילת המאה.

שפתותיו ברורות מיללו; כאשר בן תורה בא לברר את דרכו (וכבר הערנו וקבענו כי חינוך עוסק בדרך) בעבודת השם, עליו לברר את אותה הדרך המתאימה לכישוריו המיוחדים והייחודיים. כישורים אלה הם צירוף של כוחות אינטלקטואליים, אימוציונאליים, בריאותיים ועוד ועוד. כולם באו חברו יחד אצל כל אחד ואחד בצורה שונה. לפי המרכיב הדומיננטי אצל כל אחד ואחד יחליט ויקבע את דרכו הייחודית בעבודת השם. מי שחנך אותו ה' בכלים האינטלקטואליים וכוח ההתמדה להיות החפץ חיים של דורנו, עליו יהיה לתת את הדין אם השתמש בכלים אלה לבנות מפעל עסקי גדול ועסק בהלכות צדקה. ולהיפך מי שחנך אותו השייטת בכושר אירגוני מפליא ועוד כישורים בתחום הזה, יקים מפעל חסד כמו "יד שרה", ובזה יעסק בהלכות

הנפוצות היום בכל רחבי הארץ. בחור שקיבל חינוך חסידי מובהק, ואשר דבק בשמירת תורה ומצוות, ביראת שמים ובהתנהגות על טהרת הקודש כשמקפיד קלה כחמורה (וכל זה עקב השפעת חינוך חסידי ייחודי, ללא לימוד מעמיק בתלמוד) - קדוש ייאמר לו, וירבו כמותו בישראל. אבל מכאן ועד למשרה כר"מ לגמרא בישיבה - רב המרחק. ההכרה שהמכללות הדתיות נותנות ללימודי הקודש ב"מדרשות", מוגעת קשות בהכשרת מורות למקצועות הקודש, ואין כאן המקום להרחיב בנושא זה.

24. הקרוב מאוד למונח - מושג "מידות" בשפה המדוברת היום.
25. "הרחב דברי", סוף פרשת שלח, קרוב לסוף הקטע. וכאן מקום עמי לציין את דבריו של בנו הקטן של הנצי"ב, אשר העיד נאמנה שיותר מאשר "העמק דבר" הוא פירוש על התורה, הוא חיבור ביהדות. ואולי עם ההדפסה החדשה של פירוש אדיר זה, יופץ העיון בו, ומובטח שכל אחד אשר ילמד ביאור זה יקיים בו "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול".
26. הנצי"ב הרחיב מאוד את הכתיבה בסוגיית עבירה לשמה, הן בפירושו לתורה וגם בשו"ת. הבאנו את דבריו בארוכה במאמר "עבירה לשמה" בספרנו 'פשוטו של מקרא ופרשנות המקרא'.
27. את הדרך. זאת בניגוד מוחלט לאלה המפרשים ש"האדם" הם ציבור האנשים המסתכלים עליו ודנים על בחירת דרכו.

גמילות חסדים וקידוש שמו ברבים, עד לפרס ישראל ועד בכלל. ומי שיש לו "חוש" לענייני רפואה, יעסוק במצות פיקוח נפש במשך עשרים וארבע שעות ביממה, במשך שלוש מאות ששים והמישה ימים בשנה, ויציל נפשות וירפא חולים, גם כאן עד כדי הכרה לאומית בקבלת פרס ישראל על פעלו שאין דומה לו. ברור שאנשים אלה יכלו להיות "מלמד" או "רבי" טוב ומצלית, או אפילו ר"מ בישיבה, אבל השכילו לנצל את כישוריהם המיוחדים והייחודיים (יתפארת לו מן האדם!) עד למקסימום ועד בכלל.

הדוגמאות רבות הנה, ואטו כי רוכלא אנא ואיזיל! אותנו אין זה מפליא שבשני המקרים שצינו, הייתה זאת היוזמה של שני גדולי ישראל (הגרש"ו אעירבך ז"ל, ויבדל לחיים ארוכים הגר"פ שיינברג שליט"א) אשר הטילו משימות אלה על תלמידיהם החשובים, בידעם את כישוריהם המיוחדים בגמילות חסדים. מרגלא בפומי: יש פרופסורים מסוימים שיצטרכו לתת דין וחשבון מדוע לא נעשו גדולי תורה, ויש אברכים מסוימים בכלל שיצטרכו לתת דין וחשבון מדוע לא הביאו פרנסה מכובדת הביתה לאשה ולילדים כמו שהתחייבו בכתובה.

ובעוד הנצי"ב ב"הרחב דבר" חולק את המשימות של אפשרות הצטיינות לשלושה, באותו מקום ב"העמק דבר" ביאר לנו שכל אחד ואחד מן התחומים אלה מתחלק אף הוא לתחומי משנה, תוך כדי הדגמה בתחום תלמוד תורה. וזה לשונו:

"לפי שאין חילוק עבודת ה' בתמידות של כל בני אדם שוים: זה עוסק בתורה ועמלה כל היום, וזה פירש עצמו לעבודה, וזה לגמילות חסדים - והכל לשם שמים²⁸. וגם בתורה עצמה אין כל דרך לימוד שוה²⁹. וגם במעשה המצוות איתא בפרק כל כתבי (מסכת שבת) אביך במאי זהיר טפי? והיה מר זהיר במצוות שבת ומר במצוות ציצית³⁰. והרי זה כדאיתא בירושלמי סוף פרק אי דקידושין: 'כל העושה מצוה אחת³¹, מטיבין לו ומאריכין לו ימיו ונוחל את הארץ. אר"י ב"ר בון, מי שייחד לו מצוה ולא עבר עליה מעולם, ובמכילתא פרשת בשלח (ויאמינו בה' ובמשה עבדו) יתניא: כל העושה מצוה אחת באמנה (כדאי הוא שתשרה עליו שכינה). וכן בגמילות חסדים - אין כל העוסקים שוים בהליכות עולמים³². ואם בא אדם לשאול איזה דרך

28. כאן המבחן האמיתי: יושר אינטלקטואלי! היכולת לאמוד את עצמו עד כדי מסקנה היכן תרומתו המיוחדת והייחודית בעבודת השם. ובקשר עם מאמר חז"ל "וכל מעשיך יהיו לשם שמים" ידועה האימרה של הרבי מקוצק ז"ל: גם הלשם שמים צריך להיות לשם שמים: והרי "כל דרכי איש ישר בעיניו", ואכמ"ל.

29. יש המתאים לפלפול של תורה, האחר לפסק הלכה, האחר לאגדתא, האחר לתני"ך ועוד.

30. כלומר, הצטייניו במצוות אלה, כאשר בשאר מצוות התורה שמרו אותן כדבעי. הרי שגם בתחום שמירת המצוות יודע כל אחד מהי המצוה שיש לו המוכנות להצטיין בשמירתה.

31. כלומר, בהצטיינות.

32. ומקורו בפירוש המשניות של הרמב"ם למשנה האחרונה במסכת מכות (י"רצה הקב"ה לזכות את ישראל, לפיכך הרבה להם תורה ומצוות" וכו'), וזה לשונו (תרגום ר"י קאפח): מיסודות האמונה בתורה, שאם קיים האדם מצוה משלוש עשרה ושש מאות מצוות כראוי וכהוגן, ולא שיתף עמה מטרה ממטרות העולם הזה כלל, אלא עשאה לשמה מאהבה כמו שביארתי לך - הרי הוא זוכה בה לחיי העולם הבא, לכן אמר (במשנה) ר' חנניה כי מחמת ריבוי המצוות אי אפשר שלא יעשה האדם אחת בכל ימי חייו בשלימות, ויזכה להישאר הנפש באותו מעשה... (עכ"ל). כידוע, המהר"ל חולק נמרצות על הרמב"ם בזה, ואילו המשך חכמה מפרש "לזכות" במשמעות של זיכוד:

ישרה שיבור לו בדרך לימודו או במה להיות זהיר טפי, על זה אמר קהלת 'זהלך בדרכי לבך' - מה שלבו נמשך אחריו³³, ברור שמזלו חזי כי זה ענין טוב לפי כח נפשו" (עכ"ל הנצי"ב)^{33א}.

ומראש אם הישיבות בליטא, אנו עוברים אל שר התורה בעל "אור שמח" על הרמב"ם המנסח גם הוא את יסוד הדיפרנציה שבתוך המצוינות (הלכות תלמוד א), (ב). וזה לשונו:

כל המצוות המה שווים לפחות שבפחותים ולמשה רבינו ע"ה. דיתורה אחת יהיה לכם' כתיב. וחייב המצוה גבול יש לו כמו נטילת אתרוג בניענוע בעלמא יצא. רק המזדקקים נושאים אותו כל היום, וכיוצא בזה³⁵. לכן לא כתבה התורה מידות רק ברמז, דלמשל מדת הנקמה - 'כל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו תלמיד חכם' (יומא כב, ע"ב)³⁶ ו'מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחולי' - (כתובות יז, ע"א). ולכך אין זה חוק בפרט שווה לכלל הישראלי, רק כל אחד לפי ערכו³⁷. רק נקימה דממון - זה שווה לכולם³⁸ וכן בגאווה וכיוצא בזה³⁹, וכן בלפנים משורת הדין⁴⁰, וביקור חולים וקבורה וכו'... וכן למשל אדם חלוש המזג, וכן כל אחד לפי ההכרחיות

33. בחינת "לעולם ילמד אדם (או יעסוק אדם במצוות) במקום שלבו חפץ". לבו חפץ על פי נטיותיו וסגולותיו, וזוהי הערובה להצלחת פעלו בעבודת השם.

33א. הרי שיש גאונים בלימוד ויש גאונים בעבודה ויש גאונים בגמילות חסדים, ונביא בקצרה מעשה גאוני בצדקה ששמעתי בבית אבל לפני כמה שנים, זמן קצר אחרי חג הסוכות. ראש הישיבה והכולל שהיה בין המנחמים סיפר שהנפטר ביקש ממנו לגשת ביום א' דחול המועד לקבל סך חמש מאות דולר עבור כל אברך (חמשים במנין). כאשר ראש הישיבה הופיע כנדרש, מסר לו הנפטר את הצ'ק והעיר יבדאי כבי תמה מדוע לא מסרתי את הצ'ק לפני החג. השיב ראש הישיבה כי הבין שהכסף היה מושקע לזמן קצוב, ורק עתה השתחרר. השיב לו הנפטר כי לא היא! היה לו הכסף גם לפני החג - והדרה קושיא לדוכתה! אלא, אמר הנפטר, 'רציתי שהכסף ילך לשמחת החג, לשמח את האשה ואת הילדים. חששתי שאם אתן את הכסף לאברך לפני חג הסוכות יוציא אותו על ארבעה מינים מהודרים, לכן המתנתי עד יום א' דחול המועד'! גאון בצדקה!

34. הלכות תלמוד תורה א', ב בקטע המתחיל. ביומא דף יט השח שיחה תולין עובר בעשה.

35. כלומר, לכל מצוה ומצוה יש הפרמטרים שלה - מן המינימום המחייב ועד למקסימום שהוא רשות.

36. כלומר, נקמתו צריכה להיות נקיה לגמרי מכל "נגיעות" אישיות, כמו אכילתו של הנחש שאין לה כל הנאה ממנה.

37. לכן אינה מוזכרת במפורש בתורה, באשר הקריטריון למצוה הוא שהיא שווה גם למשה רבינו וגם לפחות שבפחותים.

38. לכן חז"ל מפרשים את מצוות "לא תקום ולא תטור" כ'השאינני קרדומך' וכדו', דהיינו מצוה שבממון ולא ברגשות ובמידות.

39. שלפעמים נדרש מן המנהיג להראות גאווה, ובזה טעה שאול 'ויהי כמחרישי'.

40. שסתמה תורה "ועשית הישר והטוב", ולא פירשה - פרט למצוות מסוימות כגון גר יתום ואלמנה ועבד עברי.

שלפי הרגלו, וכן לפי טוהר נפשו של האדם. כי אינו דומה בחיוב תלמוד תורה האיש אשר נפשו מרגשת בשכלה הזך ונקשרה בעבותות האהבה לתלמוד תורה, לאיש אשר כוחות נפשו נרפים ועצלים⁴¹.

לכן אין היה מחוק הבורא לחוק חיוב תלמוד תורה לכל ישראל, ונתן תורת כל אחד בידו. ואין לאל יד האנושי ליתן המידה האמיתית לזה, לכן באו חכמים⁴² ופירשו לנו גדר מרכזן האמיתי של תלמוד תורה⁴³ - קריאת שמע בשחרית וקריאת שמע בערבית קיים זיהגית בו יומם ולילה... אולם יותר מזה, הוא בכללי המצוות אשר נבדלו ונפרדו בזה, כל איש לפי ערכו ומהותו... " (עכ"ל שר התורה בליטא שלפני השואה). קריאת שמע היא אפוא, המינימום, כאשר המקסימום היא בדרגת משה "ותחסרהו מעט מאלקים"⁴⁴.

4. יורו משפטיך ליעקב

כאשר משה רבינו נפרד מעם ישראל, מינה את שבט לוי כמורי הוראה בישראל - אותו שבט, אשר כבר מאז היותם במצרים, שימשו כמרבצי תורה לעמו⁴⁵, וכך אמר (דברים ל"ג, ח-י): "ולויו אמר, תומך ואוריך לאיש חסדיך... יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל...". ומפרש רש"י ד"ה יורו משפטיך: "רלוויין אלו לכך" (עכ"ל)⁴².

אולם לא כך מפרש הספורנו, וזה לשונו: "ומאחר שהוא שבט כשר⁴⁷, תן להם חן

41. שמעו נא הורים יקרים, ושמעו נא רמ"ים ומנהלים לדברי יתורת הפסיכולוגיה של שר התורה, שתורת אמת היתה בפיחו.

42. בבחינת 'לא מסרו הכתוב אלא לחכמים', באשר אי אפשר על ידי חוק (כלומר, מצוה השווה לכל נפש בישראל ממש רבינו ועד לשואב מימך) לתחום את תחומי מצוה יקרה זאת.

43. כלומר, המינימום ההכרחי, אשר פחות ממנו לא בא בחשבון, אמילו לחלש ולעצל.

44. ואע"פ שהנחנו את היסוד של דיפרנציה, ראוי שנדע - וממילא גם תלמידינו ידעו - שבמצות תלמוד תורה יש מרכיב, הוא הנקרא סיעתא דשמיא, אשר יכול להפוך את החלש להיות חזק, אם רק יגלה התמדה, דביקות במטרה ומסירות נפש. ויבואו רבינו יצחק אלחנן ספקטור, הנצי"ב עצמו ובימינו הגאון ר' חיים קנייבסקי, ויוכיחו כיצד תלמיד "בינוני" יכול לגדול להיות גדול הדור, אם רק ירצה ויתמיד בכך. והשתא דאתינא להכי, מן הרצוי להמליץ בפני החברים על חשיבות ידיעת תולדות גדולי ישראל בדורות האחרונים. עצם קריאת ספרים על תולדות חייהם הוא לימוד מוסר שאין כמוהו, כי גדול שימושם מכתביהם. היום שזכינו ב"ה לסיפור חייהם מתועדים היטב, החל ב"תנועת המוסר" של הרב דב כ"ץ ז"ל וכלה בפרקי חיים של גדולי התורה והמוסר עד לשואה ועד בכלל. כמה דקות פה ושם במסגרת השעור, בבחינת "הואיל והזכירו נספר בשבחוי", יכולות לתרום רבות להצלחת השעור מחד ולקירוב הלבבות אל גדלות בתורה בישראל מאידך.

45. רמב"ם הלכות עכו"ם א, ג: "...ויעקב אבינו לימד בניו כולם, והבדיל לוי ומינהו ראש והושיבו בישיבה ללמד דרך השם ולשמור מצוות אברהם. וצוה את בניו שלא יפסיקו מבני לוי ממונה אחר ממונה - כדי שלא ישתכח הלימוד... ארכו הימים לישראל במצרים, וחזרו ללמוד מעשיהם ולעבוד כוכבים כמותם - חוץ משבט לוי שעמד במצות אבות, ומעולם לא עבד שבט לוי עבודה זרה".

46. אלה אשר עמדו בהצלחה בכל המבחנים (מסה, מי מריבה, עגל, ברית מילה) הם הראויים ללמד חוקים ותורות לבני ישראל, בבחינת נאה דורש משום שנאה מקיים.

47. עד כאן כפירוש רש"י.

ושכל טוב שיורו משפטיו, כאמרם ז"ל⁴⁸: 'אם דומה הרב למלאך ה' צבאות - יבקשו תורה מפיו'.

חידוש פדגוגי גדול קא חזינא הכא במשנתו של רבינו עובדיה ספורנו. יתכן שלאדם מסוים (כמו שבט לוי) יש כל הכישורים הדרושים להנהגה רוחנית. אבל כדי ללמד "משפטים ותורות" דרוש יותר מאשר התמחות מקצועית ושליטה בחומר, ואפילו יותר מאשר נאה מקיים את אשר נאה דורש. כדי ללמד את תורת ה' דרושים "חן ושכל טוב" (ע"פ משלי ג', ד) - הן הסגולות האישיות שהן הן הערובה לכך שדברי ה' ייקלטו כדבעי. תלמיד חכם צריך "שכל" (כישור אינטלקטואלי), אבל המחנך צריך "שכל טוב" (סגולה אישית) יחד עם "חן". הנביא מלאכי חותר לקראת "יבקשו תורה מפיהו", בבחינת "אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש". כלומר, התורה נקלטת בכל הדרה וקדושתה, כאשר מקבל התורה (הוא התלמיד שלנו) הוא בבחינת "מבקש". הסגולה המביאה את התלמיד להיות "מבקש" (לעומת "שומע" או אפילו "מקבל") היא ה"חן ושכל טוב" אצל המלמד - מעבר לכישורים האינטלקטואליים והמקצועיים⁴⁹.

בלי לכתוב חיבור על הפדגוגיה של חז"ל, נציין כאן תכונות אחדות שהז"ל לימדונו בקשר עם המקצוע שלנו:

- א) סוטה מז, ע"א: "לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת, ולא כאלישע..."⁵⁰.
- ב) אבות ד, יב: "יהיה כבוד תלמידך חביב עליך כשלך"⁵¹.
- ג) הוא הנקרא אצלנו יושר אינטלקטואלי⁵². "כי סליק רב דימי לנהרדעא שלח להם: 'הדברים שאמרתי לכם טעות הם בדי'"⁵³.
- היכולת לומר טעיתי - ועוד לתת ברכת "יישר כוחך" לתלמיד אשר העמיד את

48. מועד קטן יז, ע"א על יסוד מלאכי ב', ז: "כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא".

49. ובעניין "המבקש", עיין שיחות מרן ר' חיים שמואלביץ ז"ל, תשל"א, מאמר י"ד (בקשת החכמה).
50. ויש לרחם על התלמידים שלמורה שלהם יש שתי ידיים שמאליות!

51. שמעתי מפי ראש ישיבה בירושלים שזכה לשמוע שיעורים אצל הגרי"ז ז"ל. פעם באמצע השיעור אמר הגרי"ז "אני צריך רמב"ם". מיד קמו כמה מן המשתתפים לרוץ אל ארון הספרים להביא לו את הרמב"ם. אבל הם לא ידעו שהגרי"ז דיבר אל עצמו ולא אליהם! כאשר ראה את הנעשה, מיד הושיב אותם במקומם, כאשר הוא רץ בזריזות אל הארון, תוך כדי כך שמלמל לעצמו חוזר ונשנה "יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך"! אשרי עין ראתה זאת, אשרי אוזן שכך שמעה!

52. ומעשה שהיה כך היה בישיבת גייטסהדד המהוללה, בה זכיתי לצקת מים על ידי גדולי תורה. הגאון רב לייב לופיאן ז"ל היה נוהג לתת "חבורה" לקבוצה נבחרת של בחורים ביום חמישי בלילה. והנה אירע שבתחילת ה"חבורה", הקשה תלמיד מצטיין (ז"ל) קושיא אלימתא מן התוספות. נעמד ונעצר ר' לייב, תוך כדי כך שהוא מעשן סיגריה אחרי סיגריה (או לא ידעו את האיסור דאורייתא בעישון סיגריות) "ומטייל" בראשו בכל השי"ס כולו כדרכו וכמידתו של אותו גאון. שקט מוחלט שורר בחדר הלימוד, כאשר מחוגי השעון נעים לפי הקצב שלהם מהשעה 11.00 < 11.30 < 12.00 < 12.30, ואז קם ר' לייב, סגר את הגמרא ואמר באנגלית (השיעור היה באידיש) CHECK MATE! ברור ונעלה מכל ספק שר' לייב יכול היה לתרץ את הקושיא במאה וחמשים טעמים שונים, אבל נמנע מלעשות זאת משום שהתירוצים לא סיפקו אותו, ומיגו דאיהו לא נחה דעתיה, לאחרינא לא עביד, אשרי עין ראתה זאת!

53. שבת סג, ע"ב.

המורה על טעותו - קשורה בראש ובראשונה ביושר אינטלקטואלי. אולם היא תימצא אצל המורה אשר בדרך כלל אינו טועה! אז יקויים בו "ומתלמידי יותר מכולם"⁵⁴.

בשלב זה של הכתיבה אעיר שלא מצאתי לחינוך טוב יותר משני מאמרי חז"ל (אשר אמנם לא בענייני חינוך נאמרו):

(א) "כבולעו כך פולטו" - המורה אינו יכול לתת מה שאין אצלו! אם המורה לא קראה ולא שנתה בסמינר, אפילו אם קיבלה ציון 100 בשיעור מבחן ובפדגוגיה וכו', כל עוד היא עצמה אינה יודעת ללמוד את מפרשי התורה בעומק ובעיון, אין לצפות שתלמידיה ייטיבו ממנה. ואז שבשתא, כיון דעל - על במערכת החינוך הדתי נמצאים מורות (וגם מורים) כאלה, והתוצאות ידועות.

(ב) "מה מכר ראשון לשני, כל זכות שתבוא לידו" - מורה או מורה שאינם מקפידים בשמירת תורה ומצוות ובמילא אין בהם יראת שמים הקודמת לכל, איך אפשר אפילו לצפות שיביאו את תלמידינו לאהבת תורה?! כאשר לימדתי בסמינר מזרחי לפני עשרות בשנים, הייתה הבוגרת של הסמינר חייבת להביא אישור על היותה שומרת תורה ומצוות בזמן פנייתה לקבל משרה! שומו שמים! היא למדה בחינוך דתי ("שלנו") ארבע עשרה שנה (2+4+8), ועוד צריכה להביא אישור על דתיותה! זאת ועוד, הרי עצם הופעתה לפעמים העידה נאמנה שאינה מקפידה בשמירת תורה ומצוות, ומה אתא האישור לאשמועין?!
ואם ישאל השואל, כיצד הגיע המצב שחלק לא קטן מבוגרי ומבוגרות סמינר מזרחי לא הקפידו בשמירת תורה ומצוות - זהו נושא אחר.

54. תענית ז, ע"א; מכות י, ע"א.